

ОНТОЛОГІЗАЦІЯ ЛОГІКИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ Р. ПІТЕРСА

Михайло Семікін

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотації:**

За допомогою зіставлення з діалектичною і марксистською логікою розкрито своєрідність трактування логіки в аналітичній філософії освіти Р. Пітерса. Наголошено на актуальності дослідження прагматичних концептів, на знанні принципів, а також критеріїв цілеспрямованої поведінки в мовній грі. У контексті використання понять у повсякденній мові проаналізовано підхід до логіки як до засобу «приватного вживання» розсудку для досягнення соціальних цілей. Здійснено порівняльний аналіз діалектичної логіки як засобу прояснення понять як чистих сутностей і аналітичної логіки як засобу знаходження продуктивних рішень для досягнення соціальних цілей.

Семикин Михаил. Онтологизация логики в аналитической философии образования Р. Питерса

Посредством сопоставления с диалектической и марксистской логикой раскрыто своеобразие трактовки логики в аналитической философии образования Р. Питерса. Подчеркивается актуальность исследования прагматических концептов, знание принципов, а также критериев целенаправленного поведения в языковой игре. В контексте использования понятий в обыденной речи проанализирован подход к логике как к средству «частного употребления» рассудка для достижения социальных целей. Проведен сравнительный анализ диалектической логики как средства прояснения понятий как чистых сущностей и аналитической логики как средства нахождения продуктивных решений для достижения социальных целей.

Semikin Mykhailo. Ontologization of logic in R. Peters' analytical philosophy of education

In the article by means of comparison with dialectical and Marxist logic the originality of logic interpretation in R. Peters' analytical philosophy of education is shown. The author accentuates the importance of studying the pragmatic concepts, being aware of principles and criteria of determined behavior in the speech game. In the context of using notions in everyday speech the article analyzes an approach to logic as means of the mind's "private use" for achieving social goals. The contrastive analysis of dialectic logic as means of clarifying the notions as pure essence and analytical logic as means of finding productive decisions to achieve social goals is carried out.

Ключові слова:

діалектика, аналітична логіка, освіта, знання, буденна мова, поняття, концепт, діяльність.

диалектика, аналитическая логика, образование, знание, обыденный язык, понятие, концепт, деятельность.

dialectics, analytical logic, education, knowledge, everyday speech, notion, concept, activity.

Одним із засновників аналітичної філософії освіти, що виникла в середині ХХ ст., був Р. Пітерс, який використав ідеї Л. Вітгенштейна для пояснення соціальних явищ. Надалі розвиток основних положень, розроблених фундатором аналітичної філософії освіти, став поштовхом для досліджень його послідовників, зокрема М. Оукшота, І. Шеффлера, Д. Хамліна та ін. [10], які разом з іншими науковцями дали високу оцінку внеску Р. Пітерса в сучасне розуміння освіти. На жаль, аналітичний напрям філософського аналізу освітніх явищ не набув необхідного поширення у вітчизняних наукових колах.

Метою цієї статті є прояснення специфіки потрактування й застосування поняття логіки в аналітичній філософії освіти Р. Пітерса.

Аналіз аналітичної філософії Р. Пітерса доречно розпочати з однієї з найвідоміших його праць, що була створена в співавторстві з П. Херстом і отримала назву «Логіка освіти» [9]. Постає закономірне питання: що ж у праці автор розуміє під «логікою», оскільки підстав для ототожнення її з формальною (при більш детальному ознайомленні з названою роботою) немає. Нагадаємо: ще І. Кант, наділяючи логіку пізнання здатністю виявляти «правильне мислення про предмети певного роду», розмежовує логіку загального й приватного застосування розсудку [5, с. 91]. Близьке до цього завдання ставить і діалектична

логіка, про що свідчить визначення Г. Гегелем свідомості як духу і, водночас, як конкретного знання, що перебуває в полоні в загального [3, с. 4–5]. Оскільки логіка освіти Р. Пітерса є, власне, аналітичною, то, розглядаючи її своєрідність, слід виявити спільні риси цієї логіки з діалектичною, що сформувалася в німецькій класичній філософії, а згодом у марксизмі перетворилася на історичну. У контексті зауважень про призначення логіки Г. Гегель звертає увагу на те, що давно вже зник забобон, що логіка «навчає мислити», що головну небезпеку для неї становить дух практицизму, який знищує метафізику [3, с. 2]. Але саме цей «дух практицизму» домінує в аналітичній філософії, оскільки завдання філософії освіти Р. Пітерс вбачає у виявленні проявів цього «духу» в мовних іграх.

Історично для виявлення своєрідності розвитку логіки в ХХ ст. фундаментальне значення має кантівське визначення її як сфери приватного вживання розсудку. Нагадаємо, що в Г. Гегеля також йдеться про так звану «об'єктивну» логіку, тобто логіку становлення природи й духу, а оскільки вона передбачає опис подолання протиріч, то визначається як діалектика. При цьому слід мати на увазі, що розвиток, за Г. Гегелем, «ґрунтується тільки на природі чистих сутностей, що становлять зміст логіки» [3, с. 5]. З огляду на це, «їх саморух є родова життя і являє собою те, що конститує

науку й зображенням чого вона є» [там само]. Отже, йдеться про саморух чистих понять, у яких осмислює свою сутність гегелівський дух, що є предметом феноменології. Якщо вчення про поняття в Г. Гегеля виявляється предметом суб'єктивної логіки, то предметом об'єктивної є буття та сутності. Саме тому основне завдання об'єктивної логіки визначається так: «... вона повинна очистити категорії, що діють спочатку лише інстинктивно, як потяг, і усвідомлюються духом розрізнено, як мінливі, що лякають одна одну й доставляють йому таким чином розрізнену й сумнівну дійсність, і цим очищенням підняти його в них, підняти його до свободи й істини» [3, с. 13]. Як переконаємося, основним завданням діалектичної логіки є «очищення» категорій, яке дасть змогу духу піднятися й усвідомити свободу й тим самим прояснити логічне начало [3, с. 51]. Завдання ж аналітичної логіки полягає у виявленні того, що саме повинно бути зроблено для вдосконалення діяльності за допомогою аналізу понять, що використовуються в буденній мові. У зв'язку з цим Р. Пітерс ставить перед собою завдання спочатку «розглянути більш докладно поняття «освіта» й поняття, пов'язані з розвитком людини» [10, с. 18], а вже потім звертається до з'ясування таких питань: що є навчання, яка теорія пізнання може прояснити зміст навчальних курсів, у чому криється своєрідність особистих відносин, що являє собою освітнє співтовариство, у чому призначення авторитету, дисципліни й покарання, з якими труднощами доводиться стикатися освітнім установам для досягнення відповідних цілей. Зауважимо, що відбір критеріїв логічності наразі залежить від характеру виявлених цілей, що детерміновані сукупністю емпіричних умов і завдань [9, с. 63].

Своєрідність гегелівської діалектичної логіки полягає в тому, що вона, на відміну від формальної, звертається до змісту, що підтверджує трактування методу філософії: «Методом філософії може бути лише рухома в науковому пізнанні природа змісту, разом з тим, ця ж власна рефлексія змісту вважає і породжує саме його (зміст) визначення» [3, с. 4]. Звернемо увагу на гегелівське положення, що «власна рефлексія змісту» породжує його визначення. Порівняймо гегелівську «рефлексію змісту» з пітерсівською у визначенні філософії: «Філософія є діяльністю, призначеною для розв'язання певних питань другого порядку, тобто питань рефлексивного характеру, які виникають як види діяльності, як наука, живопис, тим більш, що моралізаторство призводить до заклопотаності» [9, с. 8]. Як бачимо, і в Г. Гегель і Р. Пітерс розглядають філософію як рефлексивну діяльність, яка зумовлює увагу

до змісту предметів, що неможливо у формальній логіці. Отже, спільність діалектичної й аналітичної логіки полягає в тому, що вони обидві припускають аналіз принципів, правил виникнення й оформлення змісту.

Специфіку ставлення Г. Гегеля до поняття розкриває його трактування відмінностей між розсудком і розумом: «Розсудок визначає й твердо тримається за свої визначення; розум же негативний і діалектичний, бо він пороздає всезагальне й осягає в ньому особливе» [3, с. 4]. Спроможність розуму, за Г. Гегелем, виявляється в його здатності до використання поняття так, що ним виявляється рефлексивна єдність загального й особливого. Це стає можливим завдяки зверненню до аналізу понять, зокрема зумовленості їх значень, що є основним завданням науки логіки.

Для підходів аналітичної філософії загалом і філософії освіти Р. Пітерса зокрема характерним є те, що дослідження значень понять має своє призначення, зумовлене таким трактуванням призначення філософії: «Філософія, якщо коротко, пов'язана з питаннями аналізу понять і з питаннями про підстави знань, тверджень, дій і заходів» [9, с. 8]. Різниця між гегелівським і пітерсівським визначеннями щодо вивчення понять суттєва: якщо перший розглядає відношення між поняттями для того, щоб показати розв'язання протиріч, то інший у відношеннях між поняттями вбачає «підстави для знань, переконань, дій і заходів». Очевидно, що аналіз понять, про який йдеться в Г. Гегеля, призначений для дослідження життя духу, оскільки «у своїй істині розум є дух», а реальність, відповідно, знання, переконання, отже, дії та заходи – є його втіленням [3, с. 4]. Навіть більше, за Г. Гегелем, «свідомість є дух як конкретне знання, незважаючи на те, що перебуває в полоні в зовнішнього» [3, с. 4–5], а відношення поняття до «зовнішнього» передбачає розгляд «чистих сутностей», що й становить зміст діалектичної логіки.

Безсумнівним є той факт, що й онтологізація логіки в німецькій класичній і аналітичній філософії суттєво розрізняється: якщо в першій увага зосереджується на розгляді понять як чистих сутностей, то завданням другої є аналіз відношень між поняттями в їх єдності з діями, які вони позначають. Це пов'язано з тим, що діалектична логіка ґрунтується на положенні про рух понять. У будь-якому різновиді вона своєю засадою має культ розуму, а під розвитком розуміють становлення духу й, відповідно, перетворення реальності. Натомість в аналітичній філософії відношення понять і реальності виявляється в концептуальному аналізі, який спирається на «здатність слова співіснувати»

зі знанням випадків, у яких слова використовуються» [9, с. 9]. Передбачається, що пізнання визначається, з одного боку, можливістю впливу за допомогою мови, а з іншого – усвідомленням його наслідків для практики. У цьому аспекті логічно видається результативність мовного впливу при досягненні поставлених цілей. Тоді «логічність» не виводиться з законів матерії або історії, як у марксистській філософії, а виявляється на основі вивчення практики.

Тенденцію до онтологізації логіки можна спостерігати в працях Л. Вітгенштейна, який призначення логіки визначає так: «Щось логічне не може бути тільки можливим. Логіка трактує кожну можливість, і всі можливості суть її факт» [2, с. 121]. Залишається пояснити, як саме це реалізується, оскільки мається на увазі не тільки мислення, а й безпосередня практика, зокрема й педагогічна. Основною причиною невдач філософів можна визнати те, що «ми не розуміємо логіки нашої мови» [4, с. 23]. Тому головне завдання аналітичної філософії полягає в проясненні значень висловлювань, що передбачає розгляд формування значень понять у повсякденній мові. Це пов'язано з тим, що «пропозиції не можуть передавати логічну форму, вона відображається в них» [4, с. 21]. Іншими словами, не логіка визначає характер того, що і як має висловлюватися, а навпаки, виникає необхідність прояснення змісту висловлювань, у яких відображається логіка світу. Відповідно, постає питання про істинність висловлювань, яке Л. Вітгенштейн розв'язує так: «Якщо нам дається пропозиція, то разом з цим вже даються й результати всіх операцій істинності, підставою для яких вона є» [5, с. 442]. Інакше кажучи, норми істинності не довільно конструюються, а виявляються на підставі дослідження висловлювань.

Онтологізація логіки в аналітичній філософії Л. Вітгенштейна виявляється також у тому, що він розглядає мову як інструмент структурування: «Картини зображують Ситуації в Логічному просторі, тобто в Просторі існування або неіснування Стану Речей» [2, с. 11]. Нагадаємо: «Картина – це модель Реальності» [2, с. 12]. Мається на увазі, що в мові відбувається конституювання реальності, тобто встановлення належного за допомогою виявлення підстав. Звернення до метафізичних питань можна помітити у визначенні призначення етики: «Зрозуміло, що Етика не може бути висловлена. Етика трансцендентальна» [6, с. 421]. В. Руднев коментує цей фрагмент так: «Етичні пропозиції в принципі мисляться як надцінні. Л. Вітгенштейн тим самим доводить, що всі пропозиції рівноцінні, а отже, етичні пропозиції

жодним чином не виділятимуться серед інших (що зводить нанівець їх цінність як етичних тверджень) або вони стають безглуздими вигуками. «Не питай, а роби» – фраза, почута Вітгенштейном від одного селянина й переказана Н. Малкольмом, – ось етичний сенс вчення Вітгенштейна» [7, с. 213–214]. Звернемо увагу на те, що «надцінності» є основним предметом метафізики, при цьому, як видно з висловлювання, вони входять у мову, що спонукає діяти за їх примусом, тому потрібно «не питати, а робити». Отже, значущість етики полягає в тому, що дія стає можливою завдяки усвідомленню значення того, що належить зробити, і саме усвідомлення передбачає виявлення можливих підстав для дії.

Зазначені відмінності пояснюються тим, що аналітична філософія освіти є різновидом третього позитивізму, або неопозитивізму. Саме тому в ній приймається контівське розуміння значення знання на позитивній стадії виявлення ролі фактів та їх постійних зв'язків, що є передумовою ясності й однозначності висловлювання [6]. Це основне правило, сформульоване О. Контом: «Відтепер вона (логіка – М. С.) визнає за основне правило, що всяке припущення, яке не здатне точно перетворитися на просте пояснення окремого або загального факту, не може становити жодного реального або зрозумілого сенсу» [6, с. 6]. Р. Пітерс дотримується цього основного правила, а під його виконанням розуміє здатність до створення концепцій. Він звертає увагу на те, що використання слова відповідним чином є складним процесом, а характер його застосування визначає правильність (істинність) дії. Розглядаючи, наприклад, концепт «покарання», філософ міркує так: «Іншими словами, ми, ймовірно, будемо твердити, що людина правильно розуміє поняття «кара», якщо вона може зв'язати слово «покарання» правильно, тобто з такими, як «біль» і «провина», й застосувати його для коригування щодо випадку покарання. Але якщо людина не має цієї здатності до коригування, то це ще не означає, що вона не має поняття. Людина може, наприклад, засмутитися, коли бачить прояви безглуздой жорстокості, але не хвилюватися, коли вона побачила випадки застосування; але, з тієї чи іншої причини, вона може не мати обґрунтування словам, які були розроблені для маркування цих відмінностей» [там само]. Тому для виявлення підстав для застосування покарання Р. Пітерс висуває вимогу правильно розуміти значення дії «покарання», навіть якщо ще немає чіткого розуміння самого терміна «покарання», яке може бути розкрито через співвіднесення з такими поняттями, як «біль» і «провина».

Крім того, щоб правильно використовувати слово, необхідно його «концептувати», тобто виявити «розуміння принципу, який дасть змогу здійснити передбачуване». Принцип (від лат. *princium* – початок, основа) – нагадує Р. Пітерс – виявляє сукупність підстав для діяльності, наприклад, розкриття у процесі пошуку його визначень, як це робив Сократ. Пошук і встановлення принципу як підстав для діяльності притаманні метафізиці, тобто є також свідченням онтологізації логіки. Тож ще однією особливістю аналітичної філософії є те, що пошук першооснов відбувається не в процесі висунення умоглядних аргументів, а в дослідженні значень понять і їх співвіднесення між собою, що дає змогу подолати їх суперечливість і невизначеність.

Аналітична логіка також спирається на концепцію свідомості Г. Райла, яка спонукає до виявлення правил, що відображають диспозицію, тобто погляд на світ, своє призначення, визначення цілей і завдань [2, с. 47]. За Г. Райлом, слідування правилам має відносний характер, більш суттєве значення має дотримання певної методології [8, с. 53], а логічність виявляється у здатності до наведення вагомих аргументів, виявлення помилок, а не у визнанні формул логіків. Головна увага має бути зосереджена на проясненні логіки оцінних понять. Формальній логіці протиставляється символічна, яка визначає мотиви та їх реалізацію [8, с. 94]. Завданням теорії пізнання є функціональний аналіз понять, тверджень і доказів, а філософська теорія трактується як «логіка наук». Природно, що така логіка не передбачає формалізації, тому Г. Райл дуже критично ставиться до неї: «Деякі з тих, кому мрія поборника формалізації здається всього лише мрією (а я належу до них), твердять, що логіку повсякденних тверджень і навіть логіку тверджень учених, юристів, істориків і гравців у бридж, у принципі неможливо адекватно виразити за допомогою формул формальної логіки» [8, с. 272].

Як твердить Р. Пітерс, вимога логічності передбачає той факт, що не всяке висловлювання можна вважати правильним, тобто постає проблема точного використання поняття, для чого призначається концептуальний аналіз, який охоплює ряд процедур, головною з яких є правильне співвіднесення понять (концептів) між собою. Якщо ці умови виконані, то можна вважати, що концепція створена [9, с. 9]. Для Р. Пітерса логічність є здатністю правильно використовувати слова, що передбачає аналіз умов їх виправданого вживання [9, с. 10]. У зв'язку з цим необхідно створити міцний корпус визначень, які можна отримати в процесі

розгляду умов застосування понять. Останнє ж можливо, як твердить Л. Вітгенштейн, при дослідженні ходу мовної гри. Йдеться про те, що використання понять повинно бути логічно виправданим, відповідним, правильним, тобто передбачається «розуміння принципу, який нам дає змогу щось зробити» [там само].

Згідно з концептом Р. Пітерса, «знання принципу» вказує на соціальний критерій, відповідно до якого щось досконале визнається істинним у конкретній ситуації певною спільнотою. Не менш важливим є визначення критеріїв цілеспрямованої поведінки, які потрібно розглянути з огляду на цілі, що виникають у соціальному житті [9, с. 12]. Саме тому, за Р. Пітерсом, концептуальний аналіз передбачає дослідження станів моральної свідомості [9, с. 13]. Відповідно, виникає потреба в порушенні етичних питань, оскільки тільки так можна прояснити істинність висловлювань, у яких висувуються вимоги для вчинків. Це змушує звернутися до розв'язання початкових питань, тобто до метафізики. Але питання етичного характеру можуть розв'язуватися в аналітичній філософії освіти Р. Пітерса тільки відповідно до основних положень прагматизму, що підтверджує така вимога до концептуального аналізу: «Ми повинні були прояснити речі й види рішень, з якими ми перебуваємо в кращому стані, від слова в поясненні, виправданні тих дій, подій так, що відображають інтерес» [9, с. 15]. Тобто етичне виправдання, яке виникає залежно від результатів дій, від того, як вони оцінюються, – приймаються або ж, навпаки, розглядаються як незадовільні, Р. Пітерсом трактується (згідно з Л. Вітгенштейном) так, що сукупність мовних ігор, якою є будь-яка діяльність, зокрема й освітня, не може відповідати нормам істинності у традиційному значенні. Це пов'язано з тим, що правила гри постійно змінюються відповідно до інтересів учасників і своєрідності ситуації, а також з тим, що кожна окрема гра включається в родину ігор. Тому набуває актуальності виявлення принципів або підстав, що є такими, які відповідають здоровому глузду. У цьому пункті логіка набуває онтологічного призначення, оскільки передбачає аналіз прагматичних контекстів, на необхідність яких звертав увагу ще Аристотель.

Отже, зіставлення аналітичної логіки з діалектичною та марксистською дає змогу твердити, що її онтологізація полягає в тому, що аналіз висловлювань повсякденної мови використовується для виявлення норм істинності, які визначаються залежно від цілей, що визнаються обов'язковими. Саме тому «логічність» набуває підстав розглядатися як здатність правильно використовувати слова

в мовній грі. Оскільки аналітичні висновки філософії Р. Пітерса спираються на науково обґрунтовані критерії й можуть сприяти проясненню умов і передумов концептуалізації освітніх процесів і визначенню чинників впливу

на продуктивність освітньої діяльності, то, на нашу думку, є доцільним використання концептуальних засад цієї філософської школи в подальших дослідженнях продуктивності освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Витгенштейн Л. Логико-філософський трактат / Л. Витгенштейн. — М. : Наука, 2009. — 133 с.
2. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн. — М. : АСТ, 2009. — 463 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1975. — Т. 1: Наука логики. — 558 с.
4. Ильенков Э. В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории / Э. В. Ильенков. — [5-изд.]. — М. : Ленард, 2014. — 328 с.
5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. — М. : Эксмо, 2006. — 736 с.
6. Конт О. Дух позитивной философии. Слово о положительном мышлении / О. Конт. — М. : Libroком, 2011. — 82 с.
7. Людвиг Витгенштейн. Избранные работы / Л. Витгенштейн; пер. с нем. и англ. В. Руднева. — М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. — 440 с.
8. Райл Г. Понятие сознания / Г. Райл. — М. : Идея-Пресс, 2000. — 312 с.
9. Peters R. S. The logic of education / R. S. Peters, P. H. Hirst. — London : Routledge & Kegan Paul, 1972. — 147 p.
10. Reading R. S. Peters Today : Analysis, Ethics, and the Aims of Education / R. S. Reading. — London : Wiley-Blackwell, 2011. — 256 p.

Відомості про автора:

Семікін Михайло Олександрович
7ikin@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна
doi: 10.7905/vers.v1i5.1116

Надійшла до редакції: 01. 09. 2015 р.
Прийнята до друку: 29.09.2015 р.

References

1. Wittgenstein, L. (2009). *Logic and Philosophical Tractatus*. Moscow : Nauka. [in Russian]
2. Wittgenstein, L. (2009). *The Philosophical Investigations*. Moscow : AST. [in Russian]
3. Hegel, G. W. F. (1975). *Encyclopedia of philosophical sciences : in 3 vol. Vol. I: Science of Logic*. Moscow : Mysl'. [in Russian]
4. Ilienkov, E. V. (2014). *Dialectical logic. Essays of history and theory. 5th Ed.* Moscow : Lenard. [in Russian]
5. Kant, I. (2006). *Critique of Practical Reason*. Moscow : Eksmo. [in Russian]
6. Comte, A. (2011). *The Positive Philosophy. A Word on Positive Philosophy*. Moscow : Librokom. [in Russian]
7. Wittgenstein, L. (2005). *Selected works. Trans. from German and English by V. Rudnev*. Moscow : Publishing House "Territoria budushchego". [in Russian]
8. Ryle, G. (2000). *The Concept of Mind*. Moscow : Idea-Press. [in Russian]
9. Peters, R. S. (1972). *The logic of education*. London : Routledge & Kegan Paul. [in English]
10. Reading, R. S. (2011). *Peters Today : Analysis, Ethics, and the Aims of Education*. London : Wiley-Blackwell. [in English]

Information about the author:

Semikin Mykhailo Oleksandrovyh
7ikin@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University, 20 Lenin Street, Melitopol, Zaporizhia region, 72312, Ukraine
doi: 10.7905/vers.v1i5.1116

Received at the editorial office: 01. 09. 2015.
Accepted for publishing: 20.09.2015.